

DANA-MIHAELA ZAMFIR,
VERONICA ANA VLASIN,
GABRIELA VIOLETA ADAM

ALTERNATIVE VECHI ROMÂNEȘTI ȘI DIALECTALE LA TIPUL LEXICAL *STRĂIN*

Cercetarea de față se situează în continuarea celei pe care am întreprins-o cu puțină vreme în urmă și pe care o sintetizăm aici sub eticheta *tipul lexical străin* – prin care înțelegem cuvântul *străin* cu toate variantele sale fonetice, atestate de-a lungul istoriei limbii române: *strein*, *striin* (și variantele cu rotacism din secolul al XVI-lea), *strin*; *străin* (cf. Zamfir–Adam–Vlasin 2023, p. 196, harta 1); prin *alternative lexicale* la acest tip înțelegem *seriile de cuvinte substituibile prin străin* în diverse tipuri de contexte.

1. Lexicalizarea noțiunii ‘străin’ în română. Cercetarea seriilor lexicale caracterizate printr-un anumit grad de sinonimie cu *străin* poate fi ordonată pe două axe:

- **cronologică** (situația lui *străin* de-a lungul evoluției limbii române, precum și relațiile de sinonimie totală sau parțială în care intră);
- **geografică** (situația exprimării sensului ‘străin’ în graiurile dacoromâne, așa cum se reflectă în rezultatele cercetărilor dialectale).

1.1. Relații semantice între termenii pentru ‘străin’. În realitate, relația dintre *străin* și termenii desemnați prin sintagma *alternative lexicale* nu este niciodată una de sinonimie perfectă: în toate epocile și în toate ariile dialectale, această relație se definește neechivoc ca o **hiponimie**, în care hiperonimul este reprezentat de *străin*, iar hiponimele sunt diverse unități lexicale care pot exprima sensul ‘străin’ în anumite contexte (cu anumite conotații): *nemearnic*, *venit*, *venetic*, *prișleț* etc. Caracteristica acestei relații constă în faptul că atât sensul general (‘din altă parte/ținut/țară’), cât și sensurile figurate dezvoltate din acesta (reductibile la ‘diferit, nespecific’) nu pot fi lexicalizate decât prin *străin* – în timp ce cuvintele din seria alternativelor lexicale sunt hiponime care acoperă *un singur sens*, foarte concret: ‘persoană venită din altă parte și stabilită în mijlocul unei populații pre-existente’ (în raport cu care se definește prin cuvântul respectiv).

Orice cuvânt din seria alternativelor lexicale are un singur context specific de ocurență, neputându-se asocia niciodată cu *țară/loc/limbă/cuvânt/credință* etc., ci numai cu un nominal cu trăsăturile [+ animat], [+ uman].

În virtutea acestei folosiri extrem de specifice, cuvintele din seria alternativelor conțin trăsături semantice din care s-a dezvoltat trăsătura [inferioritate]; așa se explică evoluția acelor alternative stabile în lexicul românesc (*nemernic*, *venetic*) spre sensuri depreciative și chiar peiorative.

1.2. Alternativele la *străin*. Seria hponimelor lui *străin* include mai multe categorii de alternative lexicale, stratificate istoric (vezi harta 1):

- împrumutul vechi slav *nemearnic* (care este termenul cel mai larg răspândit al seriei și a fost un cuvânt general dacoromân în epoca veche);
- împrumutul vechi slav *prišleŭ* (un cuvânt slab reprezentat în texte și efemer);
- participiul verbului moștenit *a veni* (*venit*, cuvânt care pare să caracterizeze aria vestică a dacoromânei încă din epoca cea mai veche);
- împrumutul grecesc *venetic* (cel mai târziu termen al seriei; atestările din texte par să arate că este un termen specific ariei sudice a dacoromânei).

2. Istoria alternativelor la *străin* în dacoromână. Urmărirea alternativelor la *străin* în limba română va urma o ordine diferită de cea sub care au fost inventariate mai sus (vezi 1.2.), acordând prioritate cronologiei straturilor etimologice din care fac parte cuvintele inventariate; din acest motiv, prezentarea lor începe cu singurul termen moștenit din seria cercetată, care este participiul verbului moștenit *a veni* (< lat. *uenīre* REW 9200).

2.1. *Venit* ‘străin’

2.1.1. Aria vestică. În epoca cea mai veche a limbii române atestate în scris, participiul *venit* este recurent în *Palia* de la Orăștie (unde însumează aproximativ 16 ocurențe). Sensul ‘stabilit în mijlocul unei populații de alt neam’ este specific conținutului narativ al pasajelor din Vechiul Testament referitoare la peregrinările poporului evreu; această distribuție rămâne specifică în scrierile vechi românești, unde cuvântul este folosit predominant în versiuni ale traducerilor din Vechiul Testament. Ocurența lui în aceste versiuni (PO și, după aproape 200 de ani, *B. Vulg.*) îl arată ca pe un cuvânt specific ariei vestice a dacoromânei vechi; ceea ce este remarcabil în poziția lui istorică în limba română este faptul că în aceeași arie se regăsește în epoca anchetelor dialectale (așa cum se poate vedea în răspunsurile la întrebarea [381] din Chestionarul ALR I, vezi harta 1).

Caracterul extrem de specific dialectal al acestui cuvânt se explică prin faptul că întrebuințarea participiului lui *a veni* cu sensul ‘venit din altă arie geografică și stabilit în mijlocul unei populații preexistente’ se leagă de faptul că el reprezintă, fără îndoială, un calc după maghiară; textul maghiar după care a fost tradusă *Palia* de la Orăștie (vezi la Surse: PO; vezi și Introducerea editoarei, p. VII din ediția citată) – și pe care editoarea Viorica Pamfil îl reproduce în subsolul fiecărei pagini transliterate – arată că rom. *venit* ‘străin’ traduce întotdeauna cuvântul unguresc *iőueueny* (cf. DIM 1081, col I: **jővevény** 1. nou venit. Ankömmling; cf. și EWUng 649² s. v. *jön* ‘a veni; a ajunge’), un derivat din tema verbului care înseamnă ‘a veni’¹; dat fiind statutul său de element datorat contactelor – culturale

¹ Mulțumim colegelor noastre Ana Borbély (fost cercetător al Institutului de Lingvistică din Budapesta) și Marta Vremir (cercetător la Institutul de Lingvistică și Istorie literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca) pentru coroborarea și completarea informațiilor pe care le oferă dicționarele cu privire la istoria, circulația și folosirea acestui derivat în limba maghiară.

și orale – cu limba maghiară, este firesc ca acest cuvânt să apară ca un maghiarism cu difuziune dialectală stabilă istoric.

Ca orice participiu românesc non-verbal, participiul *venit* a funcționat atât independent (ca o formă nominalizată), cât și în combinație cu substantivul *om* (ca o formă adjectivală):

- forme nominalizate

Avraam_h pogorâ goș la Ēghipet_h, cūm acolo pre sine ca ūn_h venit_h să se hrănească PO 44:9-10 (G XII, 10)

Venit_h să nu-l_h pedepsești, că ști_h inima veniților_h, pentruce voi ȱncă ați fost_h veniți ȱn țara Ēghipetului PO 255:9-11 (E XXIII, 9)

- sintagme cu centrul *om*:

ȱ multă vreamă fu om venit_h ȱ pământul_h filisteilor_h PO 70:3-4 (G XXI, 34)

În afară de aceste două tipuri de autonomie lexicală, el apare uneori cu o complinire care indică originea, exprimată prin grupul prepozițional *de laturi*:

Să ȱară venit_h de laturi va lăcui la tine PO 219:2 de jos (E XII, 48)

Venit_h de laturi nū-l_h ȱbidi, și să nu-l_h pradzi pre el_h, că voi ȱncă ați fost_h veniți ȱntru Ēghipet_h PO 253:7-9 (E XXII, 21)

Frecvența cu care apare *venit* ‘străin’ în *Palia* de la Orăștie nu se mai regăsește în scrierile vechi românești decât peste aproape două secole, când acest cuvânt însumează aproape 20 de ocurențe în *B. Vulg.* (unde are particularitatea că nu apare decât în *Vechiul Testament* – niciodată în *Noul Testament*). Pentru primele două cărți ale *Pentateucului* (conținut care coincide cu cel din *Palia* de la Orăștie), distribuția traducerilor prin *venit* nu este identică (așa cum se poate constata comparând atestările din tabelul de mai jos).

Aceaeș leage va fi moșteanului și venitului_h carii nemearnicesc la voi. *B. Vulg.* 170 [94^r] :12 de jos (E XII, 49)

Pentru judecata venitului_h și săracului *B. Vulg.* 538 [312^r] :13 de jos (sumar la Deut. XXIV)

Nu vei tăgădui simbria lipsitului și săracului fratelui tău sau venitului_h carele / cu tine zăbovește pre pământ și iaste între porțile tale *B. Vulg.* 539 [312^v-313^r] :14 (Deut. XXIV, 14)

Pruncii și muiarile [sic] voastre și venit_h care cu tine zăbovește [sic] în tabără *B. Vulg.* 544 [323^r] :15 de jos (Deut. XXIX, 11)

Există și forme nominalizate de plural:

Nimică din ceale ce poruncise Moisi au lăsat neatins, ci toate le-au procitit înaintea a toată mulțimea lui Israil, muielor și pruncilor și veniților_h carii între ei zăbovea. *B. Vulg.* II 13 [347^r] :23-24 de jos (Ios. VIII, 35)

Aceaste cetăți s-au rânduit tuturor fiilor Israil și veniților_h carii lăcuia între dânșii. *B. Vulg.* II 25 [366^v] :26 de jos (Ios. XX, 9)

Există, de asemenea, grupuri adjectivale cu centrul *om* (la fel ca în PO, vezi mai sus), cu flexiune de plural²:

Și au numărat Solomon toți oamenii veniți carii era în pământul lui Israil
B. Vulg. II 690 [313'] :26 de jos (II Paralip. II, 17)

În unele pasaje se poate observa coocurența lui *venit* cu *nemearnic* și relația de sinonimie reflectată în această coocurență³:

Așa cum în anul al treilea nemearnicilor și veniților slujia toată zăciuiala.
B. Vulg. III 101 [459'] :18 (Tob. I, 7)

Că omul, omul din casa lui Israil și, dintre cei veniți, oricarele va fi nimearnic în Israil, de să va înstreina și va pune idolii săi întru inima sa B. Vulg. IV 396 [27'] :22-23 (Iezec. XIV, 7)

Frecvența lui *venit* în cele două texte discutate (separate prin aproape două secole) este incomparabilă cu ceea ce dau în această privință alte texte vechi românești provenite din aria vestică. În textele tipărite la Bălgrad cu puțin înainte și după jumătatea secolului al XVII-lea, de exemplu, *venit* 'străin' apare ca un element lexical cu totul izolat (în ciuda multelor serii de asemănări care există între limba acestor texte și cea reflectată în textele provenite din Banat⁴ – în speță PO): în Ps. Bălg. există o singură ocurență a lui *venit*:

Vădua și venitului ômoră-î-vor Ps. Bălg. 179^v:7 (ps. XCIII, 6; *χήραν καὶ ὀρφανὸν ἀπέκτειναν, καὶ προσήλτον ἐφόνευσαν*.⁵ – *Viduam et advenam interfecerunt, et pupillos occiderunt.*)

În tabelul din anexă am redat corespondențele dintre pasajele biblice care au *venit* în PO și în B. Vulg. și locurile corespunzătoare din alte versiuni vechi românești ale traducerii Vechiului Testament (Biblia de la București și două versiuni manuscrise relativ contemporane, una muntenească și cealaltă moldovenească), la care se adaugă corelarea pasajelor din Psaltire care au *venit* în B. Vulg. cu cele corespunzătoare din Ps. Bălg. (vezi Anexa).

Compararea pasajelor din tabel arată ceea ce am notat deja, că distribuția lui *venit* nu coincide niciodată în traducerile românești provenite din ariile în care

² Flexiunea lui *venit* 'străin' nu include niciodată variația după gen – o formă feminină **venită* 'străină' nu se întâlnește nicăieri în materialul pe care l-am cercetat.

³ Rareori, sensul verbal rezultativ care persistă în participiul *venit* permite relaționarea cu derivatul verbal *a nemernici* (așa cum se vede în pasajul deja transcris din B. Vulg. 170:12 de jos).

⁴ Una dintre concordanțele lexicale remarcabile dintre textele bănățene și cele din Transilvania de sud-vest este recurența altui element datorat influenței maghiare, împrumutului *poroboc* (recurent în PO, recurent și în NTB, cf. Zamfir 2012, p. 469–471).

⁵ Pentru versiunea grecească a pasajelor biblice discutate, vezi <https://www.ellopos.net/elpenor/greek-texts/septuagint/default.asp> (Vechiul Testament); <https://www.ellopos.net/elpenor/greek-texts/new-testament/default.asp> (Noul Testament); pentru cea latină: <https://vulgate.org/douay-rheims.htm>. Mulțumim colegului nostru Ion Giurgea de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti” pentru explicațiile privind structura etimologică a cuvintelor grecești cărora le corespund în vechile traduceri românești cuvintele de care ne ocupăm în acest articol.

participiul lui *a veni* a fost întrebuințat cu această valoare specială, ceea ce arată că prezența acestui cuvânt în aria vestică a dacoromânei vechi reflectă circulația lui reală în graiurile respective și nu un fenomen cultural, legat de tradiții de traducere.

2.1.2. *Venit* în afara ariei vestice

Participiul *venit* este uneori folosit cu sensul ‘străin’ și în texte vechi românești din afara ariei vestice, fie în versiuni ale Psaltirii, fie în pasaje din Vechiul Testament care sunt evocate în alte tipuri de texte religioase. În textele vechi românești bilingve se vede că el traduce sl. *пришлѣць* (*пришлѣць* πάροικος peregrinus LPSGL 689¹)⁶:

Că mūtatu-să eu la Tine / и пришлѣць іакѡже въси о҃теци мои / Și venită ca toți părinții miei CP 72^v:1-4 (ps. XXXVIII, 17)

Fūgi Moysi de cuvin' tele aceastea, și fu venitū ȁn țara Madīamului iūō feace doi feçori. Cod. Br. 72:8-13 (sl. и быс [с ss.] пришлѣць въ землѣ Мадіамстѣи)

În dicționarul latin-român al munteanului Teodor Corbea, *venit* apare chiar în serie cu *strein*, ca sinonim al acestuia, traducând cuvinte latinești lipsite de orice legătură cu verbul *uenīre*:

exoticus, -a, -um *strein, -ă, venit, -ă* TC; **hospes, -tis, g.o.** *strein, -ă, venit, -ă*; **hospes, -tis, g.o.** *strein, -ă, venit, -ă* TC 136^v; **peregrinus, -a-um** *strein, -nă, venit, -ă* TC 234^f

Comparând ocurențele lui *venit* în alte texte, se poate stabili și o corespondență intertextuală între *venit* și *nemearnic*, uneori fără legătură cu sensul ‘străin’. De exemplu, în pasajul din FA VI, 5, cele mai vechi versiuni românești au *venit* pentru redarea cuvântului grecesc *προσήλυτον* – un derivat cu prefixul *προσ-* de la tema de aorist (*ἦλθον*) a verbului *έρχομαι* ‘a veni; a merge’⁷:

καὶ ἤρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον παντὸς τοῦ πλήθους· καὶ ἐξελέξαντο Στέφανον, ἄνδρα πλήρη πίστεως καὶ Πνεύματος Ἁγίου, καὶ Φίλιππον καὶ Πρόχορον καὶ Νικάνορα καὶ Τίμωνα καὶ Παρμενᾶν καὶ Νικόλαον προσήλυτον Αντιοχέα (lat. Et placuit sermo coram omni multitudine. Et elegerunt Stephanum, virum plenum fide, et Spiritu Sancto, et Philippum, et Prochorum, et Nicanorem, et Timonem, et Parmenam, et Nicolaum advenam Antiochenum)

Coresi: *Și pre ūgoadă fu cuvântul ȁtre toate gloatele. Și aleaseră Stefanъ, bărbatъ ȁplutъ de credință și de Dꙋhъl Sfântъ, și Filipъ și Prohorъ și Nicanorъ și Timona și Parmena și Nicolae, venitūl antiōhiescъ C. Ap. 23:3-10*

⁶ Cuvântul slav *пришлѣць* este un agentiv, derivat cu preverbul *при-* și cu sufixul agentiv *-ѣць*, de la tema de participiu trecut *шлѣ-* a verbului supletiv *ити* ‘a merge’, așa încât traducerea lui prin *venit* constituie un calc.

⁷ Teodor Corbea traduce prin *venit* grecismul latinizat **proselytus**, **g.m.** *venit* TC 266^v. Gr. *προσήλυτον* este un cuvânt folosit în textul grecesc al Sfintei Scripturi atât cu sensul exprimat în limbile moderne prin reflexul său, *prozelit* (‘persoană câștigată de curând prin adepții unei doctrine’) – așa cum se vede în pasajul din Faptele Apostolilor reprodus în text în diverse versiuni vechi românești –, cât și cu sensul ‘stabilit mai târziu într-un loc și (puternic) marcat de inferioritate în raport cu populația stabilită anterior’ – așa cum apare în Vechiul Testament (vezi mai jos, 2.2. și 2.3.), fiind redat în traduceri vechi românești prin termenii pe care îi discutăm în acest articol.

Codicele Bratul: *Și ôgoadă fu cuvân 'tului nain'tea a toî norodul și aleaseră Stefañ, bâr'batu ȁplûî de credință și de D<u>hul Svântu, și Filipъ și Prohorъ și Nicanorъ și Par'meñ și Nicola venitul an'tiôhiiscul. Cod. Br. 60:10-21 (sl. и Филиппа [ли ss.]) и Прохора и Никанора и Симона и Пармена и Никола, пришеца [л ss. deasupra lui е] антiуχiнскаго)*

Noul Testament de la Bălgrad: *Și le plăcu cuvântul' a toată mulțimea și aleasără pre Stefan', bărbat' plin' de credință și de D<u>hul' Sfânt', și Filipъ, și Prohorъ, și Nicanorъ, și Timonă și Parmena și Nicolae, nemearnicъ de, ȁ Antiôhiā NTB 142^r:6-9*

Cuvântul *προσήλυτον* din originalul grecesc a fost redat inconsecvent și în cele mai vechi versiuni românești ale Psaltirii:

χῆραν καὶ ὀρφανὸν ἀπέκτειναν, καὶ προσήλυτον ἐφόνευσαν. (lat. *Viduum et advenam interfecerunt, et pupillos occiderunt.*) ps. XCIII, 6

Vădūōle și suracii [sic, literele sș' scrise deasupra rândului] *ōmoriră și proiditulъ, ūciseră* PH 80^r:4-6 (incomplet în PS: *Vădua și saraculъ omoriră. Și dziseσă... 307:7-8)*

Vădua și săraculъ omorâră și venitulъ ūciseră. CP 182^r:2-4 de jos (sl. вдовицѣ и сирацѣморишѣи пришецаоубишѣа)

Un exemplu de utilizare a formelor nominale ale verbului *a veni* în traducerea cuvintelor din această serie este și supinul substantivizat *venit* cu sensul 'prieegie:'

Cântare era mie dreptățile Tale ȁ loculъ venitului mieu CP 235^r:8-9 (ps. CXVIII, 54; *ψαλτὰ ἧσάν μοι τὰ δικαιώματά σου ἐν τῷ οἴκῳ παροικίας μου*; lat. *carmina erant mihi praecepta tua in domo peregrinationis meae / cantabiles mihi erant iustificationes tuae in loco peregrinationis meae*)

Cântare era mie derăptățile Tale ȁ loculъ venitulъ [sic] mieu PS 399:1 de jos-400:2

Exemplele discutate în acest paragraf arată că folosirea participiului *venit* pentru traducerea unor cuvinte în a căror structură etimologică intră segmente din paradigma unor verbe cu sensul 'a veni' (v.sl. ити, participiu шъл-; v.gr. *έρχομαι*, aorist *ἦλθον*) reprezintă un calc produs pe cale culturală, în procesul traducerilor. Spre deosebire de *venit* din aria vestică (raportabil și el la un etimon cu baza 'a veni', magh. *jövevény*), el nu pare a se fi extins niciodată în afara limbii scrise și în mod cert nu a atins niciodată, în limba traducerilor din Țara Românească și Moldova, anvergura lui *venit* 'străin' în textele din aria vestică a Dacoromaniei.

2.2. *venetic*

Cuvântul *venetic* pare a fi fost asociat cu *venit* prin etimologie populară⁸, prezentând variații fonetice foarte intense, în care se regăsește închiderea din for-

⁸ *Venetic* este un împrumut, probabil prin filieră turcească, din ngr. *venetikós* 'venețian' SDLR s.v. (cf. *βενέτικο* 'monedă venețiană' LNEG 358¹; cuvântul a avut, cu acest sens „monetar”, o largă circulație în limba română veche, cf. DLR s.v. *venetic* I.2. Asocierea cu *venit* este vizibilă în dicționarul lui Teodor Corbea: *convena venit, de vunde va venit, venitic; convenae, g. c.pl. seminții adunate, venitice* TC.

mele cu radical aton ale verbului *a veni* (fenomen foarte frecvent în limba română veche, cf. FDDEV, I, *Vocalismul*, 1.1.2., 1.2.2.); în cazul împrumutului *venetic*, închiderea lui *e > i* se poate produce nu numai în silaba inițială (unde este explicabilă prin asocierea cu formele de tip *vinim*, *vinifi*, *vinite*), ci și în silaba doua.

Deși *venetic* este un împrumut pătruns dinspre sud și atestat în special în aria sudică la începutul folosirii lui, el atinsese deja, în secolul al XVIII-lea, o *extensiune geografică remarcabilă*, fiind foarte bine atestat în Transilvania. Înainte de 1700 însă, el pare necunoscut în afara Țării Românești – unde este bine atestat, nu numai cu sensul etimologic – cu care a fost întrebuințat mai ales adjectival, ca atribut al lui *galben(i)* –, ci și cu cel secundar și asociat cu trăsătura [+uman], figurând în documente ca un termen juridic pentru desemnarea populațiilor instalate târziu într-o unitate administrativă:

n-au fost rumâni mănăstirii, de milă mănăstirii, dați de acești domni ce scriu mai sus, ce sânt niște oameni venetici și-i împresoară în silă. DRH. B XXIV/46 (30 apr. 1633; domnesc), 61:18

Пишет господство ми tuturor oamenilor carii sânt strânși vinitici la satul și la hodăili sfintei ipiscopii ot Buzău de la Crăpești, ca să fii ei în pace di acum înainte de cătră toti săteanii din sat, den Modruzești, mai mult val sau băntuială să nu mai aibă pintru rândul birului DRH. B XXXVIII/205, 214:3-7

În ciuda terminologizării pe care pare să o indice următorul pasaj din *Îndreptarea Legii*:

și Țăranii sânt carii-s' mijlocul țarinei și sate, iară mojiicii sânt carii-s pre lângă dinșii de lăcuesc pre locure osebite și pustii, carii se chiamă venetici sau colibași. ÎL 525:12-15,

venetic nu a desemnat în Țara Românească o categorie socio-economică aparte, fiind folosit doar cu referire la proveniența anumitor grupuri, diferențiate administrativ de restul populației rurale prin faptul că aveau altă „încărcare” fiscală (pentru a li se permite sedentarizarea, plăteau mai puține dări⁹).

Dincolo de referirile la grupuri de populație rurală provenite din migrații interne, *venetic* este folosit în documentele din Țara Românească fără diferențieri semantice majore de tipul lexical *străin*, cu care poate chiar alterna în unele contexte:

Pentru că era rele obiceiuri în sfintele mănăstiri pentru vneticii dintr-altă parte, carii încăpea în mănăstiri cu mite și cu fătării, și nu era vrednici de preoție să slujească liturghie, nici cruța mănăstirea să o întărească, ci numai strângea tot venitul mănăstirii și după aceea fugia și lăsa mănăstirea în sărăcie DRH. B XXXI/353 (2 dec. 1646; domnesc), 378:3-6; XXXI/354 (2 dec. 1646; domnesc)¹⁰, 380:13-15 de jos

⁹ Mulțumim colegei noastre Oana Rizescu de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” pentru explicațiile referitoare la *veneticii* din documentele muntenești.

¹⁰ Deși conțin multe forme suspecte din punct de vedere lingvistic (forma *să ascundă* (nici *să fure* sau *să ascundă* 378:14 de jos ; 381:10; *să nu ascundă din venitul mănăstirii* 378:11 de jos; 381:13 – în mod indiscutabil o formă imposibilă în Muntenia primei jumătăți a secolului al XVII-lea;

... pentru egumeni ce încap la egumenie cu mită, fără voia săborului, cum am zice **streini** DRH. B XXXIII/112 (6 mai 1646; de la patriarhul Paisie al Ierusalimului), 104:5 – era reale obiceiuri în sfintele mănăstiri pentru **veneticii** dentr-altă parte carii încăpea în mănăstiri cu mite și cu fățarie și nu era vreadnici preoției să slujască leturghie, nici cruța mănăstirea să o întărească, ce numai strângea tot venitul mănăstirii și fugiia den mănăstire și lăsa mănăstirea în sărăcie. DRH. B XXXIII/112, 104:3-6 de jos

În traduceri religioase, **venetic** este folosit, începând cu secolul al XVII-lea, în același fel ca **nemearnic** (vezi mai jos, 2.3.), cu o recurență specifică în pasajele din Vechiul Testament referitoare la populații stabilite mai târziu într-un teritoriu; trăsătura [inferioritate] este foarte clară:

Îară de va sărăci frate-tău ce ăste cu tine, și de va slăbi cu mâinele lân'gă tine, să-l' ajuț' pre ăl' ca pre țin' **venetic** și nemear'nic BB 90¹:21-24 de jos (Lev. XXV, 35: 'Εὰν δὲ πένηται ὁ ἀδελφός σου ὁ μετὰ σοῦ καὶ ἀδυνατήσῃ ταῖς χερσὶ παρὰ σοί, ἀντιλήψῃ αὐτοῦ ὡς **προσηλύτου** καὶ παροίκου)

Îară de va afla mâna **nemear'nicului** au celui [n ss. „culcat”] **venetic** de lân'gă tine și, sărăcind' fratele tău se va vin'de **nemear'nicului** au **veneticului** [n final ss. „culcat”] ce ẽ lân'gă tine au celui den' naștere **nemear'nič** ... BB 90²:13-16 (Lev. XXV, 47: 'Εὰν δὲ εὕρῃ ἡ χεὶρ τοῦ **προσηλύτου** ἢ τοῦ **παροίκου** τοῦ παρὰ σοί, καὶ ἀπορηθεῖς ὁ ἀδελφός σου πρᾶθῃ **τῷ προσηλύτῳ ἢ τῷ παροίκῳ** τῷ παρὰ σοί ἢ ἐκ γενετῆς **προσηλύτῳ**)

Acest semantism persistă în orice tip de text care conține referiri la episoade din Vechiul Testament :

Că aceștea, fiind nepoți lu Avraam, și lu Isaac, și lu Iacov, era **venetici** – cum am zice pribeagi – la Eghipet NVI 251 [224^v]:2-3

În ceea ce privește textele originale, **venetic** intră de multe ori în serie cu alte cuvinte care desemnează stări de inferioritate/vulnerabilitate:

Nu fățări nici a mic, nici a mare, nici a văduvă, nici a **vinetic**, nici pre sărac să nu miluiești cu judecata, nici celui bogat să fățărești, că judecata iaste a lui Dumnezeu LC 87:6-9

După 1700, cuvântul începe să fie folosit și în textele moldovenești:

nu fățări nice a mic, nice a mare, nice a văduvă, nice a **venetic**, nice pre sărac să nu miluiești cu giudecata Ax. Ur. I 118 [136^v]:9-11

și au mărșu ia Prut de s-au adunat cu Șeremet și cu sinior Sava, care tot pren mijlocul lui s-au isprăvit lucrurile lui Dumitrașco vodă, despre împăratul Moscului. Acesta Sava de neamul lui dobro-**venetic** om mândru și trufaș N. Cost. Let. 328:4-8 de jos

imposibil este în româna veche și ind. prez. 3 pl. sunt 377:14), documentele 353 și 354 din DRH. B XXXI, etichetate „Copie rom.” (379:16 de jos), respectiv „Orig. rom.” (382:2) și având texte practic identice, trebuie considerate documente autentice, în a căror transcriere s-au strecurat câteva scăpări; mulțumim colegii noastre Oana Rizescu pentru verificarea lor și confirmarea autenticității.

Frecvența lui *venetic* (cu variantele lui) este extrem de ridicată în Transilvania secolului al XVIII-lea. Cuvântul ajunsese să fie întrebuințat în aceleași tipuri de contexte referitoare la populații așezate în mijlocul altora preexistente într-o regiune, fiind recurent în traduceri din Vechiul Testament:

În luna a șaptea, în zioa lunii a zecea, veți năcăji sufletele voastre, nice un lucru veți face, nici moșteanii, nici veneticii carii nimernicesc între voi B. Vulg. 311 [174^r]:15-17 de jos (Lev. XVI, 29: ἐν τῷ μηνὶ τῷ ἐβδόμῳ δεκάτῃ τοῦ μηνὸς ταπεινώσετε τὰς ψυχὰς ὑμῶν καὶ πᾶν ἔργον οὐ ποιήσετε ὁ αὐτόχθων καὶ ὁ προσήλυτος ὁ προσκείμενος ἐν ὑμῖν)

Omul din casa lui Israil și din veneticii carii nimernicesc la voi... B. Vulg. 312 [175^r]:13-14 (Lev. XVII, 8: Καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτούς· ἄνθρωπος ἄνθρωπος τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἢ ἀπὸ τῶν υἱῶν τῶν προσηλύτων τῶν προσκειμένων ἐν ὑμῖν)

De va lăcui veneticul în pământul vostru și va zăbovi între voi, nu-l ocărăreți. Ci fie între voi ca moșteanul și-l veți iubi ca pre voi înșivă. Că și voi ați fost venetici în pământul Egiptului. B. Vulg. 314 [179^r]:28-29 de jos (Lev. XIX, 33-34: ὥς ὁ αὐτόχθων ἐν ὑμῖν ἔσται ὁ προσήλυτος ὁ προσπορευόμενος πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἀγαπήσεις αὐτὸν ὡς σεαυτόν, ὅτι προσήλυτοι ἐγενήθητε ἐν γῇ Αἰγύπτῳ)

De va scădea fratele tău și va fi bolnav cu mâna și-l vei priimi ca pre un venetic și nimearnic și va trăi cu tine... B. Vulg. 321 [189^v]:16-17 (Lev. XXV, 35: Εὰν δὲ πένηται ὁ ἀδελφός σου ὁ μετὰ σοῦ καὶ ἀδυνατήσῃ ταῖς χερσὶ παρὰ σοί, ἀντιλήψῃ αὐτοῦ ὡς προσηλύτον καὶ παροίκον καὶ ζήσεται ὁ ἀδελφός σου μετὰ σοῦ.)

cu urechile cuprinde lacrimile meale, nu tăcea, că venetic sânt eu la tine și nimearnic ca toți părinții miei. B. Vulg. III 369 [86^v]:22 (ps. XXXVIII, 13)

În scrierile cu caracter religios datorate scriitorilor Școlii Ardelene, *venetic* este folosit la fel ca în Biblia de la Blaj, în pasaje din Vechiul Testament care aveau venit sau nimearnic în versiunile cele mai vechi:

Că poronceaște Dumnezeu la Ieșire, cap 20, stih 10: „Să nu faci întru aceaea niciun lucru, nici tu, nici feciorul tău, nici fata ta, nici sluga ta, nici slujnica ta, nici boul tău, nici asinul tău și niciun dobitoc al tău, nici veneticul cel ce lăcuiaște cu tine” Prediche 1269:8-12 de jos

În operele istorice ale acelorași scriitori, folosirea lui *venetic* prezintă aspecte semantice mai complexe; deși cuvântul pare, uneori (mai ales în condițiile coocurenței/coordonării cu *strein*), „emancipat” de conotațiile specifice traducerilor religioase, el conține – în special în contextul dezbaterilor drepturilor istorice ale populațiilor din Transilvania – trăsătura [inferioritate]:

cum că românii se socotesc întru acele diplome ca venetici, măcar cât le vei ceti și proceti, nici cum nu se află Ist. înc. 258:11-13 de jos

pentru aceii ce cu atâta cerbicie cred că românii numai mai târziu au venit în Transilvania și că pentru acea trăbue să se tractarisească după plăcere, numai ca venetici Animadv. 231:11-14

Deci, deacă au fost ei lăcuitorii munților acestor, atunce din sineș să arată cum că nu sânt venetici pre locurile aceste, ci mai vârtos că, după daci, ei sânt cei mai de demult stăpânitori LRN 703 :9-12

Rareori cuvântul este folosit ca o alternativă reală la *strein*:

măcar că și la șesuri era români mulți agonisitori de pământ, în cele mai multe locuri ale șesurilor aceloră, supuși veneticelor ghinte varvare Ist. înc. 204:10-12

pentru că nu de la oarecarele strein și venetic fură învățați credința lui Hs., ci aceia acasă, de la frații săi romani... Ist. bes. 101 :13-15

Neutralizarea trăsăturilor semantice diferențiatore între *venetic* și *străin* pare să se producă în contextul folosirii „impersonale” (sinonimia este perfectă atunci când referentul este non-uman):

Seamnele care lucrului hotărât nu totdeauna să cuvin, nici totdeauna să pot zice de acel lucru, ci sânt numai întâmplări și vinetice, nu trebuie să între în hotărâre ... Log. 1398 :14 de jos

Remarcabil este că dicționarele din Transilvania oferă fie aceeași glosare pentru *venetic* ca și pentru *nemearnic*:

Venitic, advena, jövevény Klein DVL 454²:13,

fie merg, echivalându-l cu *pribeag*, în direcția aceleiași conotații de stare dezavantajată și precară:

Valachice. Pribeag. ... Aliter valachice proprie. Venetic Fund. 554:r. 3 de jos din tabel

La Budai-Deleanu apare deja folosirea modernă a cuvântului, cu trăsăturile [ironic] și [depreciativ] independente de caracteristicile referentului și ținând exclusiv de viziunea enunțatorului:

Venitici flămânzi de prin ostroave, / Greculefi din Anadol, din Pera, / Ți-au răpit venituri cu hrisoave, Țig. 189:16-18 (vs. 4411-4413)

2.3. Nemearnic

2.3.1. Nemearnic în textele religioase. Cuvântul cel mai larg răspândit în limba română veche pentru redarea sensului ‘venit din altă parte’ este împrumutul vechi slav *nemearnic*, un derivat cu prepoziția *na* ‘la; pe’ de la o bază cu sensul ‘măsură’/‘a măsura’, serie din care fac parte următoarele cuvinte înregistrate de Miklosich: *мѣрити* *μετρεῖν* *metiri* LPSGL 391²; *мѣра* *μέτρον* *mensura* LPSGL 391²; *на мѣрити* *μετρεῖν* *metiri* [...] instruire [...] speculari LPSGL 407¹; *на мѣрънь* *conveniens* LPSGL 407¹. După cum se vede, formele slave prefixate cu *на-* sunt complet străine de sensul cu care a fost întrebuințat cuvântul în româna veche – și care trebuie explicat printr-o evoluție de la ‘a potrivi [la măsură]’ către ‘a ajunge’ și de aici către ‘a veni’. Evoluția specifică de la ‘venit’ la ‘ajuns mai târziu’, cu dezvoltarea unei foarte puternice conotații [inferioritate], este după toate aparențele un fapt de limbă română.

Sensul ‘străin’ (cu implicația ‘dezavantajat, oropsit’ apare în textele românești încă de la cele mai vechi atestări. În PO, cuvântul are o recurență specifică

legată de elemente de conținut (istoria peregrinărilor poporului evreu), dar este în minoritate netă față de *venit* (vezi 2.1.):

și-ți dea ție blaḡg<o>ṣ<lo>venīa lu Avraṃ ție și sāmīṭeei tale ṣtr-una: cūṃ sā poṣi birui acēst [c ss. și t ss. deasupra lui] pāmāntḡ ṣ care nimearnicḡ eṣti PO 94:5-8 (G XXVIII, 4: κληρονομήσαι τὴν γῆν τῆς παροιήσεώς σου; magh. iöueueny)

fost-amḡ nimearnicḡ ṣn cestḡ pāmāntḡ strīinḡ PO 184:4-5 de jos (E II, 22: ὅτι πάροιός εἰμι ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ; în originalul maghiar este folosit un singur cuvânt, *idegen*, care este termenul „neutru” pentru ‘străin’)

cūṃ cā voīu da lōrḡ pāmāntūl Cananului, ṣ carele au fost [c ss. și t ss. deasupra lui] ei nimearnicḡ. PO 195:9-10 E VI, 4 (gr. τὴν γῆν, ἣν παρώκηκασιν, ἐν ἧ καὶ παρώκησαν ἐπ’ αὐτῆς; magh. iöueuenyec)

sāva fie nimearnicḡ de laturi, sāva lăcuiorīu de-aicea, sufletūl aceluḡ va peri denḡ adunarea izḡrailteanilōr PO E XII, 19 (gr. ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ συναγωγῆς Ἰσραὴλ, ἐν τε τοῖς γειώραις καὶ αὐτόχθοσι τῆς γῆς; textul românesc urmează originalul maghiar, redând iöueueny prin *nimearnic* și reproducând structura concesivă din maghiară)

În afară de PO (care constituie, după cum se știe, singura traducere românească din Vechiul Testament anterioară anului 1600), distribuția lui *nimearnic* este relativ limitată în secolul al XVI-lea; ea se reduce la câteva ocurențe în ES și o ocurență singulară la Coresi. Deși aparțin unor arii lingvistice și unor sfere de influență culturală net diferite, aceste două texte au în comun folosirea lui *nimearnic* într-un mod analog folosirii participiului *venit* ca modalitate de redare (printr-o calchiere a structurii etimologice produse cel mai adesea în originalul slav) a gr. *προσήλυτον* (vezi mai sus, 2.1.2.) în sensul său de ‘adept proaspăt câștigat’ (vezi nota 7); varianta atipică¹¹ *namernic* din ES și cea (majoritară în

¹¹ ES este singurul text vechi românesc în care se găsesc variante fonetice mai apropiate de etimonul slav (намерень LPSGL 407¹), fără asimilarea vocalismului silabei inițiale la vocalismul palatal al silabei următoare. (Ceea ce s-ar putea înscrie în seria multelor „ciudățenii” fonetice pe care le prezintă acest text, dar care se asociază în mod remarcabil cu faptul că forme fără asilimilare, cu rezultatul normal *na-* > *nă-*, au fost notate de Emil Petrovici numai în Banat și în jumătatea sudică a Crișanei – vezi harta 2 –, lăsând deschisă posibilitatea ca ES să noteze o pronunțare dialectală reală.) Toate textele vechi românești au variante cu vocală palatală în silaba inițială – la fel ca în cazul verbului *a nemeri* (a cărui înrudire etimologică cu *nemernic* nu este limpede indicată în dicționarele românești, Tiktin fiind unul dintre puținii care introduce o relaționare, deși fără a insista asupra ei: „Et. slav. **namêrinŭ*, part. perf. pass. von **namêriti* «hinzukommen» (rum. *a nemeri*’, s. d.” TDRG II s.v. *nemernic*). Vezi și FDDEV, I, *Vocalismul*, 1.2.1.; închiderea *e* > *i* în silaba inițială – favorizată de o tendință de disimilare regresivă – pare, în epoca veche, să fi afectat în mai mică măsură verbul *a nemeri* (care a sfârșit, totuși, prin a se fixa într-o formă literară cu închidere) decât adjectivul *nimearnic* (unde, în ciuda largii răspândiri a variantelor cu *ni-* în limba română veche, forma fixată în limba literară păstrează vocala semideschisă, rezultatul primar al asimilării regresive). Legătura dintre *nimearnic* și verbul *a nemeri* este făcută de autorul anonim al celui mai vechi dicționar românesc, care glosează ambele cuvinte prin forme ale aceluiași verb latinesc: *Nemeresk. Reperio* AC 95:9 de jos; *Nemernik. Reperio* AC 95:8 de jos – asociere indusă de evidenta asemănare formală a celor două cuvinte, deși necoroborată de folosirea lui *nimearnic* în limba română veche..

româna veche) din C. Ap. (*nemearnic*) sunt folosite cu acest sens nespecific pentru locul lui *nemearnic* în structura lexicului vechi românesc:

cum_h trece_h mare și pre ūscat_h se face_h ūn_h *namer'nic_h*. Iaste, face_h-l_h fečor_h iadului ES 90^r:3-8 (în textul slav paralel: яко прѣходите море и соѡша сътворити единого пришелица. негдѣждеть, творитеи[х ss.] сѣи нагееи[х])

└părțindu-se amu zborūl, pre ūrmâ-i mearseră mūlți și de└ iūdei și cinstiți *nemear'nici* lu Pavel_h și Var'navēi ... C. Ap. 63:3-4 (FA XIII, 43: λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς ἠκολούθησαν πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν σεβομένων *προσηλύτων* τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ ...)

Celelalte ocurențe din ES sunt și ele atipice pentru felul în care a fost folosit *nemearnic* în limba română veche, redând sensul neutru 'străin' (fără conotațiile specifice deja menționate mai sus), în pasaje biblice care au gr. *ξένος* în original):

Namer'nic_h fui, voi me a_h gazduit [τ ss.] ES 103^r:12-13 (Mt. XXV, 35: *ξένος* ἦμην, καὶ συνηγάγετέ με; în textul slav paralel: страненъ бѣхъ и не въведостема)

sau cându t_h vadzum *namernic_h* ș_h t_h gazduim̃ [?] ES 103^r:1-3 (Mt. XXV, 38: πότε δέ σε εἶδομεν *ξένον* καὶ συνηγάγομεν; în textul slav paralel: когдаже тавидѣхъм [м ss.] *странна не въдохъм* [м ss.])

Namer'nic_h fui ș_h nu me a_h gazduit ES 104^r:1-2 (Mt. XXV, 43: *ξένος* ἦμην, καὶ οὐ συνηγάγετέ με; în textul slav paralel: страненъ бѣхъ и не въведостемѣ)

cându t_h am_h vadzut_h noi flomând_h sau setoș sau *namer'nic_h* sau dez'bracat_h sau bolnav_h sau └ temnița ș_h nu slujim̃ Ție [?] ES 104^r:10-16 (Mt. XXV, 44: τότε ἀποκριθήσονται αὐτοῖς καὶ αὐτοὶ λέγοντες· κύριε, πότε σε εἶδομεν πεινῶντα ἢ διψῶντα ἢ *ξένον* ἢ γυμνὸν ἢ ἀσθενῆ ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ διηκονήσαμεν σοι; în textul slav paralele: ... или странна и нага и на бѣло и на нѣмъ тѣмници ...)

Pasajele care au *namernic* în ES au tipul lexical *străin* în cele mai multe versiuni vechi românești ale Evangheliei:

striin_h ȃra și mâ dūset_h, dezbrăcat_h [sic] ȃra și mâ └brăcat_h CT 56^r:8-10 de jos; cân'du te-am_h vāzut_h *striin_h* și te-am_h dūs_h CT 56^r:1-2 de jos; *striin_h* ȃra și nū mâ dūset_h CT 57^r:12-13; Cându te-am_h vāzūt_h flāmând_h sau setoș sau *striin_h* sau gol_h CT 57^r:7-8 de jos

strein_h am̃ fost' și m-a_h prīimit' NTB 33^r:6 de jos; sau când' te-am' vāzut' *strein_h* și te-am' prīimit_h NTB 33^r:1 de jos; *strein_h* am' fost_h și nu m-a_h prīimit' NTB 34^r:11; Când' te-am_h vāzut' flāmānd', sau setoș, sau *strein_h*, sau gol', sau beteag', sau └ temnită și n-am' slujit' Ție? NTB 34^r:14-15

strein_h am_h fost_h și m-a_h prīimit' BB 770¹:18-19; Sau cân'd_h te-am' vāzut_h *striin_h* și te-am' prīimit_h? BB 770¹:25-26; *Striin_h* am' fos't_h și nu m-a_h prīimit_h BB 770¹:38; Cân'd_h te-am' vāzut_h flāmān'd_h sau setos_h sau *striin_h* sau [8 ss.] bol'nav_h sau └ tem'niță și n-am' slujit_h Ție? BB 770¹:41-44

Străin eram și M-a_h primit. B. Vulg. 371 [63^r]:19-19 de jos; Iară când Te-am vāzut *străin* și Te-am cuprins? B. Vulg. 371 [63^v]:15 de jos; când Te-am vāzut flāmând au însătoșat, au *străin*, au gol, au bolnav, au în temniță și / n-am slujit Ție? B. Vulg. 371 [63^v-64^r]:4-5 de jos

Dintre toate versiunile evanghelice din secolul al XVII-lea pe care le-am putut examina, singura care are – la fel ca ES – *nemearnic* în acest pasaj din Evanghelia după Matei este cea reproducă în Cazania lui Varlaam:

nemearnic am fost¹² și m-ați dūs¹³ ⤴ casă Caz. I. 21 [23^r]:10-11 de jos; Când¹⁴ te-am¹⁵ vâdzut¹⁶ *nemearnic* și te-am¹⁷ dūs¹⁸ ⤴ casă? Caz. I. 21 [23^r]:5-6 de jos; *nemearnic* am fost¹⁹ și nū m-ați dūs ⤴ casa voastră Caz. I. 22 [23^v]:4-5; când²⁰ te-am²¹ vâdzut²² flământ²³ sau ⤴setat sau *nemearnic*... ? Caz. I. 22 [23^v]:7-8

După 1600, *nemearnic* este foarte bine atestat în toate ariile dacoromânei, atât în versiunile traducerii Vechiului Testament (vezi și tabelul din Anexă), cât și în alte tipuri de texte – dintre care cele mai apropiate de tipul reprezentat de PO sunt versiunile „populare” ale reproducerii Vechiului Testament:

Ascultă, mahnite suflete al mieu, povestea lui Adam, că lăsă moșia sa și fu *nemernic* [sic] Pal. ist. 117 [13^r]:12 de jos

seminția ta va fi / *nemearnică* și *streină* în țara ceaea ce nu va fi a lor Pal. ist. 131 [33^v-34^r]:1-2

Și-i puse numele Ghersam, dzicând că: „Sânt *nemearnic* / în țară *streină*”. Pal. ist. 159 [117^r-117^v]:1-2

Lasă pre toți oamenii să margă, iară muierile, dimpreună cu feciorii, cu *nemearnicii* și cu toate dobitoacele lor să rămâie aicea. Pal. ist. 163 [128^v]:13-10

Iară dobitoacele și *nemearnicii* să rămâie aicea în Eghipt. Pal. ist. 164 [132^r]:11-12
ce într-aceia zi să te odihnești tu însuț cu toată casa ta, și *nemearnicii* tăi, și boii tăi și asinii tăi Pal. ist. 173:2 de jos-174:1 [159^r]

nici feciorul tău, nici fata ta, nici sluga ta, nici slujnica ta, nici *nemearnicul* tău Pal. ist. 175 [164^r]:8-9 de jos

Iară de va fi *nemearnic* sau sărac, cu moarte ca să moară Pal. ist. 176 [165^v]:13-14

La acestea se adaugă evocările unor episoade din Vechiul Testament în alte texte din Sfânta Scriptură sau în cazanii:

Avraam²⁴ pen'tru Dumnedzău lăsă tot', și țara, și semențiile, și pri²⁵tinii, și fu *nemearnic*²⁶ ⤴tr-altă țară Caz. I. 263 [311^r]:2-3

Ce căci fū iubitorū de *nemearnici* și ospătătorū și cătră toți milostiv²⁷, și nu numai avuția sa căt²⁸ nu-ș²⁹ cruța a o da pen'tru Dumnedzău ... Caz. I. 221 [277^r]:20-22

¹² În nota 101 de la pagina la care se află acest pasaj, editoarea textului scrie despre coordonarea *nemernică* și *streină*, că „reprezintă o traducere dublă; cf. gr. *πάροικος* „străin, colon, emigrant [”]; sl. *priselci* idem.”

¹³ După editoarea textului (nota 258 de la p. 163), *nemearnic* are aici sensul ‘prozelit’. Chiar dacă originalul grecesc are în locul respectiv *προσήλυτον* (după cum menționează editoarea), nu acesta este sensul de aici, pasajul în chestiune reprezentând în mod evident o enumerare de ființe cu statut de inferioritate: femeile, copiii, animalele și „*nemearnicii*” – ceea ce dovedește că sensul lui *nemearnic* în acest pasaj este cel majoritar în limba română veche (echivalabil, prin conotația [inferioritate], cu pripășit³⁰). Vezi și nota 7 pentru folosirea cuvântului *προσήλυτον* în versiunea grecească a Sfintei Scripturi.

În traduceri din Noul Testament, *nemearnic* are două tipuri de folosiri, dintre care una se situează în continuitate cu „tradiția” reflectată în PO (vezi mai sus) prin aceea că desemnează o categorie dezavantajată, lipsită de un spațiu geografic propriu¹⁴ și viețuind într-un spațiu care nu este al său (un sens redat în versiunea grecească a Sfintei Scripturi prin *παροικος* (derivat¹⁵ cu prepoziția *πάρα* ‘lângă’ de la *οἶκος* ‘casă, locuință; patrie’ Chantraine 781¹):

Derept' acea de-acum' nu sântef' streini, și nemearnic', ce soți sfinților și gloata lui Dumnezău NTB 259^r:8-9 (Efes. II, 19: ἄρα οὖν οὐκέτι ἐστὲ ξένοι καὶ παροικοί, ἀλλὰ συμπολιταὶ τῶν ἁγίων καὶ οἰκεῖοι τοῦ Θεοῦ)

După credință muriră aceștea toți ne prîimind făgăduința, ce de departe privindo-ō [sic], după ce crezură și o cuprinsă și mărturisiră de sine că-s streini și nimearnici pre pământ NTB 299^v:24-27 (Evr. XI, 13: Κατὰ πίστιν ἀπέθανον οὗτοι πάντες, μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ πόρρωθεν αὐτὰς ἰδόντες καὶ ἀσπασάμενοι, καὶ ὁμολογήσαντες ὅτι ξένοι καὶ παρεπίδημοι¹⁶ εἰσιν ἐπὶ τῆς γῆς.)

Dumnezăul' neamului acestu a lui Izrail' alese pre părinții noștri și pre acest neam ʎnălțā-l' cānd' ēra *nemearnici* ʎ pământul Egvpetului și cu braț' putearnic' scoase pre ēi de ʎ ēl NTB 152^r:19-22 (FA XIII, 17: ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου Ἰσραὴλ ἐξελέξατο τοὺς πατέρας ἡμῶν, καὶ τὸν λαὸν ὕψωσεν ἐν τῇ παροικίᾳ ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, καὶ μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς); BB: *au ales' pre părin'ții noștri și pre nărod' au* ʎnălțat' ʎ *nemer'nicie*, ʎ pământ'ul' Egvpetului 842¹:22-24

Îubiților rogu-vă ca pre nemearnic' [немѣрнич] și streini, să vă răbdaț' de poftele trușesti carele vitejescu ʎprotiva sufletului. NTB 183^v:3-5 (I Petru II, 11: Ἀγαπητοί, παρακαλῶ ὡς παροίκους καὶ παρεπίδημους, ἀπέχεσθε τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς); BB: *Îubiților rogu-vă ca pre niște nemear'nici și prișleți, să vă feriți de ceale ale trupului pohte* 913¹:10-12

După credință muriră aceștea toți, neprîimind făgăduința ce departe privindo-o [sic: привидов], după ce crezură și o cuprinsă, și mărturisiră de sine că-s streini și nimearnici pre pământ. NTB 299^v:8-11 de jos (Evr. XI, 13: Κατὰ πίστιν ἀπέθανον οὗτοι πάντες, μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ πόρρωθεν αὐτὰς ἰδόντες καὶ ἀσπασάμενοι, καὶ ὁμολογήσαντες ὅτι ξένοι καὶ παρεπίδημοι εἰσιν ἐπὶ τῆς γῆς.); BB: ... *și măr'turisiṇd' că streini și nemear'nici sâ'n't ʎ pre pământ'* 907²:25-26

că ʎ pen'tru mila sa fu nemearnic' de ʎ cei de sus ʎtru cești de gios ʎ, di ʎ ceriu pre pământ ʎ, și pre pământ' di ʎ cetate și di ʎ sat ʎ sat ʎ blă'nd' Caz. I. 179 [240^v]:8-10

¹⁴ Sens pe care dicționarele românești din secolul al XVIII-lea l-au redat prin lat. *peregrinus*: *Nemérnic*, *a*, *Advena*, *Peregrinus*, *a*, *um*. *Nemernicesc*, *ire*, *it*, *Peregrinor*, *aris*, *atus*. *Nemernicie*, *Peregrinatio*. Klein DVL 386²:18-22 de jos.

¹⁵ Derivat pentru care Bailly 669¹ dă sensul ‘vecin’, dar care în greaca biblică a dezvoltat sensul ‘cel care locuiește în țară străină’

(https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/LSJ/query?report=concordance&method=proxy&q=%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%82&start=0&end=0&direction=&metadata_sorting_field=).

¹⁶ Cuvânt compus din gr. *παρά* + *επιδημέω* (la rândul său, un derivat de la *δήμος* ‘țară; popor’), având sensul ‘a se instala ca străin’.

Al doilea tip de folosire propriu traducerilor vechi românești din Noul Testament este legat de o modalitate de desemnare a evreilor din diaspora:

*Căroră au scriș ačastâ cartea [sic]? Scrisu-ō-au **nemerinicilōr** [sic: **нѣмериничилѡрь**] rășchiraș' ↑ Pontu, ↑ Galatiā, ↑ Cappadochiā, ↑ Asiā, ↑ Vitaniā [ss.] NTB 181¹:13-15 de jos (Predoslovie la I Petru)*

*Pătru, ap<o>̄s<to>̄l al' lui I<su>̄s H<risto>̄s, nemearnicilōr' [нѣмѣрничилѡрь] și rășfirașilor' ↑ Poñt', ↑ Cappadochiā, ↑ Galașiā, ↑ Asiā și ↑ Vitaniā. NTB182¹:8-10 (I Petru I, 1: Πέτρος, ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκλεκτοῖς **παρεπιδήμοις** διασπορᾶς Πόντου, Γαλατίας, Καππαδοκίας, Ἀσίας καὶ Βιθυνίας); BB: Petru apostolul' lui I<su>̄s H<risto>̄s, aleșilor' **nemear'nicilor'** răsipirei Mării Neagre Galatiei, Capadochiei, Asiei și Viteniei 912¹:19-21*

Diferența semantică față de *străin* este foarte clară în cele mai multe tipuri de coocurență; în timp ce *străin* este un termen neutru cu o semnificație pur „locală”, *nemearnic* are în plus trăsătura [inferioritate], desemnând o cădere dintr-o stare anterioară:

*«Cum' vom' cănta cântar' lui Dumnedzau ↑ iară **streină**?» Că cu adevărat' ačastâ lume ȳaste **streină**. Nu ȳaste a noastră, ce simtem' **nemearnici** pri'asa. Caz. I. 273 [319^v]:12-14*

În anumite pasaje, folosirea lui *nemearnic* este extinsă dincolo de caracteristicile obișnuite ale realităților la care se aplica acest cuvânt – fiind determinată, fără îndoială, de corelația cu *străin*, dar în condițiile în care exprimarea trăsăturii [inferioritate]/[dezavantaj] este non-necesară:

*Că a<ine>̄nii tōfi și **nemear'nicii** și **streinii** nu ȳra cupriñși ↑tr-altâ ↑ nemică, fără numai să zică și să auză ceva de nou NTB 158¹:7-9 de jos (FA XVII, 21: Ἀθηναῖοι δὲ πάντες καὶ οἱ **ἐπιδημοῦντες** **ξένοι** εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον.); BB: Iară a<ine>̄nii tōfi, și streinii cei ce veniā, la nemică al'ta ↑ș' pier'dā vreama, fără numai a zice câte ceva și a auzi mai nou 846¹:1-4*

(Traducerea corectă a sintagmei *ἐπιδημοῦντες ξένοι* este ‘străinii care locuiau acolo’, verbul *ἐπιδημέω* având sensul ‘a fi acasă; a fi rezident într-un loc; a se statornici într-un loc’ Bailly 332¹; el conține, prin prefixul *ἐπι-* ‘spre’, ideea de ‘venire’, dar realitatea istorică pe care o desemnează în acest caz este de un tip complet diferit de celelalte contexte în care se folosește *nemearnic*.)

Tradițiile folosirii lui *nemearnic* în traduceri religioase românești sunt continuate în în textele laice – filosofice, morale și chiar literare:

*Om̄ul înțelept și curat, în pământuri, într-aceastea, pururea **nemearnic** și oaspe a fi să socotiască Div. 260:5-7*

*izgonit, **nemernic** și de toate lipsit, nu lăpădă nădejdea de a găsi acoperământ și îndrăzni a-l căuta la cel mai mare protivnic al său Temist. 1063:4-6 de jos*

Și în ce stare ajunsei să te văd? / În urgie!... **nemernic**... fugariu... și unde, / O, părinte al meu, pre-nefericite! / Unde este mărirea luminoasă / Ce te împresura ... Temist. 1072:22-26

2.3.2. Nemearnic în textele istorice și juridice. În textele istorice și în cele juridice, *nemearnic* apare cu ceea ce s-ar putea numi o semnificație socio-economică, foarte apropiată de cea pe care o are *venetic* în textele de același tip (vezi 2.2.), deși uneori cu accent mai puternic pe inferioritatea economică:

Deaci[⦿] ō [e vorba de cetatea Romei] luară **streinii**, și toți voevozii, părcălabii, **nimearnicii**, fură plecați supt[⦿] Andal[⦿] Moxa 319:14-15

și-l dură inima de ce[⦿] ce boli[⦿], **nemearnicii**-i milu[⦿], soții-ș[⦿] dăru[⦿] și răbda multe hule ... Moxa 314:1 de jos-315:1

Sensul specializat și funcția desemnării unui statut economic și juridic normat se văd cel mai clar în *Pravilniceaca condică* (1780), unde *nemernic* (alternând cu *lăcuitoriu* în reglementări agrare și opunându-se, împreună cu acesta, stăpânului de moșie) este definit de autorii ediției critice ca: [*nemernic*, *lăcuitor* =] *rumân, clăcaș* Pr. cond. 232¹:25 (glosar). În acest sistem juridic, sensul lui *nemernic* pare a fi pierdut complet trăsătura locală ('venit din altă parte'):

Când **nemernicul**, *adică lăcuitoriul ce șade pe moșia altuia*, iș va părăsi viia lui în trei ani deplin nelucrată Pr. cond. 84:1-2

Lăcuitoriul **nemernic** nu poate să facă moară, fiindcă aceasta iaste a o face stăpânul moșii. Pr. cond. 86:12-13

Locul ce-l va curăți **nemernicul**, *adică lăcuitoriul*, ca să-l semene sau să facă fân sau grădină, nu poate stăpânul moșii să-l ia Pr. cond. 86:16-17

În contextele juridice mai puțin „tehnice”, *nemearnic* păstrează sensul 'venit din altă parte', fără conotații economice:

Plutarh, în 1 pontu, dzice precum la Licurg prea mare certare au aședzat, ca nime den oraș să nu îmbie **nemernic** în căi, nice în casăle sale să nu cutedze a priimi pre **nemernici** Ceas. d. 27:25-28

2.3.3. Indicii ale ștergerii diferențierilor de străin. În epoca veche a limbii române există extrem de puține exemple de folosire a lui *nemearnic* ca un sinonim perfect al lui *străin*.

Anumite pasaje par să indice o ștergere a valorilor speciale și o reducere semantică la sensul „geografic” – mai ales în pasaje cu enumerări de etnonime. O lectură mai atentă îl plasează însă pe *nemearnic* în poziția lui de termen special. În pasajul de mai jos, de exemplu, *nemearnic*, precedat de 6 etnonime și de 5 referiri toponimice, constituie – asociat și cu determinarea *de laturi* (vezi și 2.1.1.) – un mod de desemnare a lipsirii de un loc propriu:

Îară atūnci ⦿ Ĭerusalim[⦿] ēra adunate năroade multe di⦿ toate limbile căte-s[⦿] pre sūpt[⦿] cerū, pentru praznicūl ce av[⦿] ⦿tr-acea[⦿] vreame Jidovii. Ĭra Sārbi, Ceși,

Neamți, Arapi, Egipteani, Șpânîoli, di, Asia, di, Livă, di, Răm', di, Frighia, di, Crit, și ș-alți nemearnici di, toate laturile. Caz. I. 141 [200^v]:14-18.

Ștergerea diferențelor dintre *nemearnic* și *străin* se conturează mai bine după 1700, când cel dintâi se întâlnește într-o serie de asocieri (sintagmatice sau paradigmatic) specifice celui de-al doilea:

Nicolae Costin îl folosește pe *nemearnic* ca atribut al lui *tiran*, în opoziție cu *domnu de moșie*:

a supune toată lumia ai silit și aceasta nu ca un domnu de moșie, ce ca un tiran nemearnic? Că acela să chieamă adevărat tiran, carele peste ce nu să cade și nu-i cu cale apucă bunurile streine. Ceas. d. 548 :3-8

Cantemir îl folosește, de asemenea, cu sens etnic:

Cine și de unde ești tu, o omănașule? Din mijlocul varvarilor ieri alaltăieri ieșind, de năprasnă nemearnic te ivești. Hron. 879:2 de jos-880:1

Așijderea, pentru ca țarină mănoasă ca aceasta să să străjuiască și numelui său slavă nemuritoare să lasă, nu cu strein și nemearnic, ce cu românesc ochiu și inimă a o privighea și cu românești arme a o păzi și cu cetățeani de Roma a o lucra, pre următorii săi cu necălcăt giurământ au legat. Hron. 886:9-13

Cel mai clar se vede însă echivalarea cu *străin* în textele ardelenesti; *nemernic*¹⁷ apare în „ghidul de conversație” din *Elementa Linguae Daco-Romanæ ...* într-un context din care lipsește orice conotație de inferioritate socială/juridică, *nemearnicul* fiind un *străin* care cere informații:

A CINCEA VORBIRE.

Un *nemernic* întreaba delă un cetatián unde séde cutăre ELD² 108¹:6-9 de jos

Budai-Deleanu îl folosește pe *nemernic* ca atribut al unei ființe „de viță aleasă”, ceea ce vine evident în urma unei anulări complete a oricărei conotații de inferioritate:

Un călăreț străin cu văștmântul, / Stătură și frumsață rară / Și (cum să vedea) de viță aleasă / Sângur lângă Florescul rămasă; / Un nemernic din țară străină, / Cum s-arăta din port și făptură. ȚigB 103:11-17 (vs. 1695-1700)

Această „ridicare” la sinonimia cu *străin* prin anularea conotațiilor de inferioritate este un fenomen fără continuitate în limba română: spre deosebire de formele lui *a veni* și de *venetic*, *nemernic* nu mai apare ca „alternativă lexicală” la

¹⁷ În ELD² (1805), semnul grafic identic cu accentul pare folosit pentru a indica vocala accentuată (un indiciu în acest sens este folosirea lui în grafia *cetatián*); este greu de estimat în ce măsură diftongul [ea] se mai păstra în „poziție moale” la începutul secolului al XIX-lea. (La 1780, în prima ediție a ELD, pronunțarea [ea] în cuvinte scrise cu *é* din rațiuni etimologice – ca *séde* = [șeade] – fusese indicată explicit în introducerea în care erau trecute în revistă regulile redării în alfabet latin a suntelor românești; dar în cei peste 20 de ani care despart cele două ediții, este posibil ca [ea] să fi evoluat la [e] în cea mai mare parte a graiurilor ardelenesti.)

străin în graiurile dacoromâne¹⁸ (vezi harta 1). După cum sensul lui din dacoromâna veche este practic dispărut, sensul lui „moral” din dacoromâna actuală este rezultatul unei evoluții produse după anul 1800 (cf. DLR s.v. *nemernic* 3., unde cel mai vechi exemplu pentru sensul „care are un caracter josnic...” este din dicționarul român-francez al lui Pontbriant, deci din anul 1862).

3. ‘Străin’ în graiurile dacoromâne. Deși *străin* (cu variantele lui fonetice) a fost dintotdeauna un cuvânt general dacoromân (vezi Zamfir–Adam–Vlasin 2023, p. 196, harta 1), răspunsurile la întrebarea [381] din chestionarul ALR I (harta 1 din articolul de față) arată că, alături de cuvântul general, există anumite particularități dialectale în modul în care vorbitorii de grai desemnează persoane venite din afara satului; între aceste particularități și alternativele lexicale din limba română veche se pot stabili anumite corelații.

Alternativele lexicale dialectale se întâlnesc, după cum se poate vedea pe harta 1, aproape exclusiv în jumătatea nordică a Dacoromaniei; cuvântul care înainte de 1700 era necunoscut în afara Țării Românești (vezi 2.2.) apare izolat în nordul și vestul Munteniei (cu prelungiri în sudul Transilvaniei) și vestul Olteniei – fiind, în ansamblu, mai bine reprezentat în Moldova (cu prelungiri în estul Transilvaniei) și Basarabia.

În schimb, în nordul și vestul Transilvaniei, în Maramureș și în jumătatea nordică a Crișanei abundă alte modalități de desemnare, dintre care este remarcabilă, prin continuitatea cu dacoromâna veche, seria formelor bazate pe verbul *a veni*. Participiul *venit* nu mai apare deloc în Banat (unde predomină, la fel ca în Muntenia și Oltenia, tipul lexical *străin*), dar se regăsește în nordul Transilvaniei și în Maramureș, sporadic și în Crișana; pe baza temei participiale *venit-* s-a creat însă un derivat foarte răspândit, *venitură* (cu variante fonetice) – alternativa dialectală cea mai bine reprezentată în aria vestică.

O altă continuitate cu dacoromâna veche poate fi văzută în dezvoltarea unei serii de derivate de la *latură* (în care se regăsește sintagma *de laturi* din v. dr. *venit de laturi/nemernic de laturi*), specifică, prin repartitia geografică, nordului Crișanei și nord-vestului Transilvaniei.

Celelalte alternative lexicale sunt creații noi și atestă, în diverse grade, atitudinea depreciativă pe care vorbitorii o au față de străinii stabiliți în satele lor; ele sunt lipsite de specificitate, apărând sporadic în diverse părți ale ariei vestice și neformând nicăieri arii dialectale.

Judecând după datele din ALR I, cuvântul *nemernic* a dispărut din seria alternativelor lexicale la *străin*; întrebarea directă prin care Emil Petrovici a urmărit variantele formale și sensurile cuvântului *nemernic* (chestiunea [3687] din ALR II) indică însă o supraviețuire a valorii pe care a avut-o până târziu în dacoromână în

¹⁸ În ciuda absenței lui *nemernic* dintre răspunsurile la întrebarea pentru „Cel care nu-i din sat” în ALR I (vezi harta 1), supraviețuirea sensului ‘străin’ a putut fi documentată pe baza răspunsurilor la întrebarea [3687] din Chestionarul ALR II (harta 3); vezi și mai jos, 3.

anumite nuanțe semantice pe care le-au indicat vorbitorii. Dacă sensul ‘necunoscut’ indicat de vorbitor în punctul 833 (= Petrila, jud. Hunedoara) se pierde în regularitatea întrebuințării cuvântului în sens moral în toată aria sudică (vezi harta 3), în schimb în răspunsurile din estul Moldovei și din toată Basarabia – unde cuvântul este întrebuințat pentru a exprima diverse forme de dezorientare – transpare vechiul sens ‘străin’ (‘om dislocat din mediul lui propriu și ajuns într-un mediu care îl dezavantajează’); gruparea tuturor răspunsurilor de acest fel în această arie o arată ca pe cea mai conservatoare arie a dacoromânei în privința semantismului lui *nemernic*.

4. CONCLUZII

Pentru exprimarea sensului special ‘persoană care vine și se instalează într-o localitate/regiune în mijlocul unei populații preexistente’, româna veche a folosit o serie de hiponime de diverse origini și cu diverse grade de viabilitate și difuziune geografică:

4.1. un cuvânt moștenit – participiul verbului *a veni*, cuvânt puternic caracterizat dialectal, viabil în aria vestică a dacoromânei, extrem de bine fixat în graiurile pe care le caracterizează, unde a dezvoltat o familie lexicală;

4.2. un împrumut care s-a asociat formal și semantic cu verbul *a veni*, în ciuda lipsei oricărei legături etimologice – *venetic*, cuvânt cu mare instabilitate fonetică (atestat în patru variante ale vocalismului radicalului), extins evident din aria sudică spre nord, unde e păstrat cu sensul originar (fără dezvoltările peiorative) în graiurile sudice;

4.3. un împrumut vechi slav, general dacoromân și reprezentând principala acoperire lexicală pentru sensul special ‘om venit din altă parte, pribeag stabilit într-un teritoriu’ – *nemearnic*, cuvânt care a dezvoltat puternice implicații sociale, ajungând (la fel ca *venetic*) să funcționeze aproape ca un termen juridic, păstrat cu sensul originar până la sfârșitul epocii vechi a limbii române, dar dispărut din seria alternativelor lexicale la *străin*;

4.4. un slavonism efemer (*prișleț*);

4.5. un tip sintagmatic – venit *de laturi/nemearnic de laturi*, din care s-a dezvoltat un tip lexical specific ariei vestice a dacoromânei: *lătorean/lăturaș*, atestat în dicționarele transilvănene încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea: *Latureán, Extraneus, Advena * Jővevény. Idegen*. DVL 329/II:19.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

a) Surse

- AC = *Dictionarium Valachico-Latinum* (Anonymus Caransebesiensis), c. 1650: am folosit fotocopia din ediția *Dictionarium Valachico-Latinum. Primul dicționar al limbii române*. Studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 2008.
- Animadv.* = Petru Maior, *Animadversii împotriva rețensiei Istoriei pentru începutul românilor în Dacia*, în *Scrieri*, II, p. 201–237.

- Ax. Ur. I = Axinte Uricarul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, vol. I, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1993.
- BB = *Biblii așă adevă dumezeiasca scriptură ale cei vechi și ale cei noaș leage [...] Tipăritu-s-au aștău aș scaunul' Mitropoliei Bucureștilor' [...] la anul' de la facerea lumii 7197, iară de la spăseni a lumii 1688 aș luna lui noem'vri aș 10 zile.*
- B. Vulg. = *Biblia Vulgata*, trad. P. P. Aron et al., vol. I–V, ed. I. Chindriș, Niculina Iacob, București, Editura Academiei Române, 2005.
- C. Ap. = *Texte de limbă din secolul XVI*. Reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, membru al Academiei Române. IV. *Lucrul apostolesc – Apostolul – tipărit de diaconul Coresi la brașov în 1563*, București, Tiparul «Cultura națională», 1930.
- Caz. I. = Varlaam, *Cazania*, 1643, ediție J. Byck [București, 1943].
- Ceas. d. = Antonio de Guevara, *Ceasornicul domnilor*, traducere din limba latină de Nicolae Costin, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1976.
- Cod. Br. = *Codicele Bratul* [1559–1560]. Ediție de text de Alexandru Gafton, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2003.
- CP = Diaconul Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577)*; fotocopie publicată în ediția Diaconul Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și 1589*. Text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, București, Editura Academiei, 1976.
- CT = Diaconul Coresi, *Tetraevangelul*; am folosit fotocopiile din ediția: *Tetraevangelul tipărit de Coresi, Brașov 1560-1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănăcești, 1574*, Ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, București, Editura Academiei, 1963.
- Div. = Dimitrie Cantemir, *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*, în *Opere*, I, *Divanul. Istoria ieroglifică. Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, București, Editura Academiei Române – Univers Enciclopedic, 2003, p. 97–315.
- DRH. B. XXIV = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*. Vol XXIV (1633–1634), Volum întocmit de Damaschin Mioc, Sașa Caracăș și Constantin Bălan, București, Editura Academiei, 1974.
- DRH. B. XXXI = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*. Vol XXXI (1646), Volum întocmit de Violeta Barbu, Constanța Ghițulescu, Andreea Iancu, Gheorghe Lazăr, Oana Rîzescu, București, Editura Academiei Române, 2003.
- DRH. B. XXXI = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, volumul XXXI (1646). Volum întocmit de Violeta Barbu, Constanța Ghițulescu, Andreea Iancu, Gheorghe Lazăr, Oana Rîzescu, București, Editura Academiei Române, 2003.
- DRH. B. XXXIII = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*. Vol. XXXIII (1648), Volum întocmit de Gheorghe Lazăr, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Andreea Iancu, București, Editura Academiei Române, 2006.
- DRH. B. XXXVIII = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*. Vol XXXVIII (16534), Volum întocmit de Oana Rîzescu, Marcel-Dumitru Ciucă, Florina Manuela Constantin, Andreea Iancu, București, Editura Academiei Române, 2009.
- ELD² = *Elementa linguae Daco-Romanæ sive Valachicæ*, Emendata, facilitata et in meliorem ordinem redacta per Georgium Sinkay de eadem [...], Budæ, Typis Regiæ Universitatis Pestanæ, 1805.
- ES = *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu (1551–1553)*; fotocopie precedată de Studiu introductiv filologic de acad. E. Petrovici, Studiu introductiv istoric de L. Demény, București, Editura Academiei, 1971.
- Fund. = Ion Budai-Deleanu, *Fundamentele gramaticii limbii românești*, în *Opere. Țiganiada. Trei viteji. Scrieri lingvistice. Scrieri istorice. Traduceri*, Ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu și Eugen Pavel. Studiu introductiv de Eugen Simion, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2011, p. 538–574.
- Ist. bes. = Petru Maior, *Istoria bisericii românilor*, în *Scrieri*, II, p. 84–197.
- Ist. înc. = Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, în *Scrieri*, I, p. 93–295.
- ÎL = *„dreptarea Legii cu Dumnezeu, carea are toată judecata Arhierească și „părătească de toate vinile» preoțești și mirenești [...], aș Târgoviște, v leat 7160, a lui Hristos 1652.*

- Hron.* = Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor*, în *Opere* (vezi Div.), p. 873–1509.
- Klein DVL = Samuelis Klein, *Dictionarium Valachico-Latinum*, [ediție de] Gáldi László, Budapest, 1944.
- LC = *Istoriia Țării Rumânești de când au descălecat pravoslavnicii creștini* [*Letopiseșul Cantacuzinesc*], în *Cronicari munteni*, Ediție îngrijită de Mihail Gregorian, Studiu introductiv de Eugen Stănescu, I, p. 81–224.
- Log.* = Samuil Micu, *Loghica, adecă partea cea cuvântătoare a filosofiei* [Buda, 1799], în ȘA, III, p. 1379–1410.
- LRN = Ion Budai-Deleanu, *Lexicon românesc-nemțesc*, în *Opere. Țiganiada. Trei viteji. Scrieri lingvistice. Scrieri istorice. Traduceri*, Ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu și Eugen Pavel. Studiu introductiv de Eugen Simion, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2011, p. 668–729.
- Moxa = *Cronica lu Mihail Moxa. Oltenia. 1620*, în B. Petriceicu-Hasdeu, *Cuvente den bătrâni. Limba română vorbită între 1550–1600. Tomul I*, p. 345–406.
- ms. 45 = Manuscrisul românesc nr 45 de la Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca [Moldova; a doua jumătate a sec. XVII], publicat pentru comparație cu BB în: Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, Albert-Ludwigs Universităt-Freiburg, *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Iași, 1988 și urm.
- ms. 4389 = Manuscrisul românesc nr 4389 de la Biblioteca Academiei Române [Țara Românească; a doua jumătate a sec. XVII], publicat pentru comparație cu BB în: Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, Albert-Ludwigs Universităt-Freiburg, *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Iași, 1988 și urm.
- N. Cost *Let.* = Nicolae Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*, Ediție cu un studiu introductiv, note, comentarii, indice și glosar de Const. A. Stoide și I. Lăzărescu, Iași, Editura Junimea, 1976.
- NTB = *Noul Testament sau păcarea, au leagea noaă a lui I<su>s Hristo>s domnului nostru. [...]* *Țpăritu-s-au... Ț Ardeal Ț cetatea Belgradului*, 1648.
- NVI = Maria Stanciu Istrate, *Reflexe ale medievalității europene în cultura română veche. Varlaam și Ioasaf în cea mai veche versiune a traducerii lui Udriște Năsturel*, Academia Română, [București, 2013].
- Pal. ist.* = *Cele mai vechi cărți populare în literatura română. IV. Palia istorică*, Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Alexandra Moraru și Mihai Moraru, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2001.
- PH = *Psaltirea Hurmuzachi* [manuscris env. 1500]; photo-copies dans l'édition: *Psaltirea Hurmuzachi*, I, Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, București, Editura Academiei Române, 2005.
- PO = *Palia de la Orăștie (1581–1582)*; fotocopii în ediția: *Palia de la Orăștie. 1581–1582*, Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, Editura Academiei, 1968.
- Pr. cond.* = *Pravilniceasca Condică 1780*. Ediție critică [întocmită de Colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei, condus de acad. Andrei Rădulescu], București, Editura Academiei, 1957.
- Prediche* = Petru Maior, *Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului*, Buda, 1810–1811 în ȘA, III, p. 1250–1276.
- PS = *Psaltirea Scheiană (1482). Mss. 449 BAR*. Publicată de Prof. I. Bianu, bibliotecarul Academiei Române. Tomul I. Textul în facsimile și transcriere cu variantele din Coresi (1577), București, Edițiunea Academiei Române, 1889.
- Ps. Bălg.* = *Psaltir ce să zice Cântarea a fericitului pr<o>rōc' și părat' D<a>vid cu cântările lui Mōisi și cu summa și rânduiala la toți psalmii [...]*. *Țpăritu-s-au... Ț Ardeal Ț cetatea Belgradului*, [1651].
- Scrieri* = Petru Maior, *Scrieri*, I–II. Ediție critică alcătuită de Florea Fugariu, București, Editura Minerva, 1976.

- ȘA = *Școala Ardeleană*, Antologie de texte alcătuită și coordonată de Eugen Pavel. Prefață de Eugen Simion, vol. I, *Scieri istorice*; vol. II, *Scieri lingvistice. Scieri literare*; vol. III, *Scieri literare. Scieri teologice și religioase. Scieri filosofice*; vol. IV *Scieri didactice și instructive. Repere critice. Glosar. Indice de autori. Traducători și opere antologate*, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, București, 2018.
- TC = Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, ediție de Alin-Mihai Gherman, vol. I (studiu introductiv, note și text), Cluj-Napoca, Clusium, 2001.
- Temist.* = Ion Budai-Deleanu, *Temistoclu* (traducere), în *Opere* (vezi *Fund.*), p. 1063–1075
- Țig.* = I. Budai-Deleanu, *Opere*, 2, *Țiganiada (A). Trei viteji*, Ediție critică de Florea Fugariu, Studiu introductiv de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1975.
- ȚigB* = Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada* [varianta B], în *Opere* (vezi *Fund.*), p. 3–429.

b) *Atlase și dicționare*

- ALR I = Sever Pop, *Atlasul lingvistic român*. Partea I. Material inedit pentru chestiunea [381] *cel care nu-i din sat (străin)*, aflat în arhiva Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române.
- ALR II = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român*. Partea II. Material inedit pentru chestiunea [3687] *nemernic*, aflat în arhiva Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române.
- Bailly = Anatole Bailly, *Dictionnaire grec-français*. Ediție revăzută de L. Séchan și P. Chantraine. Paris, Hachette, 1950.
- Chantraine = P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck, 1999.
- Chestionarul ALR I = *Chestionarul Atlasului lingvistic român I*, elaborat, în cadrul Muzeului Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Sever Pop și editat, în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară, de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad. Coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1989.
- Chestionarul ALR II = *Chestionarul Atlasului lingvistic român II*, elaborat, în cadrul Muzeului Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Emil Petrovici și editat, în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară, de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad. Coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1988.
- DIM = *Dicționarul istoric al lexicului maghiar din Transilvania. Wortgeschichtlicher Thesaurus der Siebenbürgisch-Ungarischen Sprache*, Material cules și redactat de / Gesammelt und redigiert von Attila Szabó T., Vol. V Band, *He-Jü*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1993.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Tomul VII, Partea 1. *Litera N*, București, Editura Academiei, 1971; Tomul XIII, Partea 1. *Litera V (V – Veni)*, București, Editura Academiei Române, 1997.
- EWUng = Benkő Loránd (ed.), *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2 vol., 1993–1995.
- LNEG = Γεωργίου Δ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, δευτέρη έκδοση, Αθήνα, 2002.
- LPSGL = Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, Wilhelm Braumüller, 1862–1865.
- REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winter, 1936.
- SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*. Edițiunea întâia. Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.

TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. Bukarest, Staatsdruckerei. Band I, 1903 (apărut pe fascicule în 1895–1903); Band II, 1911 (apărut pe fascicule în 1906–1910); Band III, 1925 (apărut pe fascicule în 1911–1925).

c) *Lucrări de referință*

FDDEV = Dana-Mihaela Zamfir, *Fonetica dialectului dacoromân. Epoca veche*, în Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan Al. Rosetti”, *Tratat de istoria limbii române*. II. *Limba română veche (secolele al XVI-lea – al XVIII-lea)*, coordonator Alexandru Mareș (sub tipar).

Zamfir 2012 = *Termeni pentru noțiunile «puer» și «heres» în limba română. Istoria schimbărilor de sens și difuziune dialectală*, în *Lucrările celui de-al XIV-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 16–17 septembrie 2010)*, Editura Argonaut-Scriptor, Cluj-Napoca, 2012, p. 450–517.

Zamfir–Adam–Vlasin 2023 = Dana-Mihaela Zamfir, Gabriela Violeta Adam, Veronica Ana Vlasin, *À propos du mot Roumain **străin** « étranger », de son origine et de son histoire*, în „Dacoromania”, serie nouă, XXVIII, 2023, nr. 2, p. 172–197.

ALTERNATIVES VIEUX ROUMAINES ET DIALECTALES AU TYPE LEXICAL STRAIN ‘ETRANGER’

(Résumé)

Notre recherche s’est déroulée autour d’une série de mots qui furent employés en vieux roumain en tant que synonymes approximatifs (hyponymes, en réalité) du mot géographiquement général et historiquement viable *străin*, pour désigner des personnes vivant dans des aires appartenant à d’autres populations. Nous avons suivi, au cours des siècles, l’emploi spécial du participe *venit* ‘venu’ et sa continuité dans l’aire ouest du daco-roumain (presque exclusivement sous la forme des dérivés nominaux du type *venitură*) et l’avancement vers le nord de l’emprunt grec *venetic* (dont le sens étymologique ‘de Vénice’ évolua de très bonne heure vers ‘étranger’), mot inconnu au-delà de la Valachie avant 1700. Le mot le plus répandu en vieux roumain pour désigner les étrangers vivant dans des conditions marquées des traits [infériorité] et [désavantage], l’emprunt slave *nemearnic*, ne subsiste nulle part en tant qu’hyponyme de *străin* (s’étant figé en roumain, bien qu’assez tard, avec un sens dépréciatif moral), tandis que *venetic* (évolué lui-même vers un sens dépréciatif en roumain standard) se trouve encore ça et là en Moldavie et en Bessarabie.

Cuvinte-cheie: *etimologie, variante lexicale, sinonime aproximative, arii dialectale în româna veche, arii dialectale actuale.*

Mots clés: *étymologie, variantes lexicales, synonymes approximatifs, aires dialectales en vieux roumain, aires dialectales actuelles.*

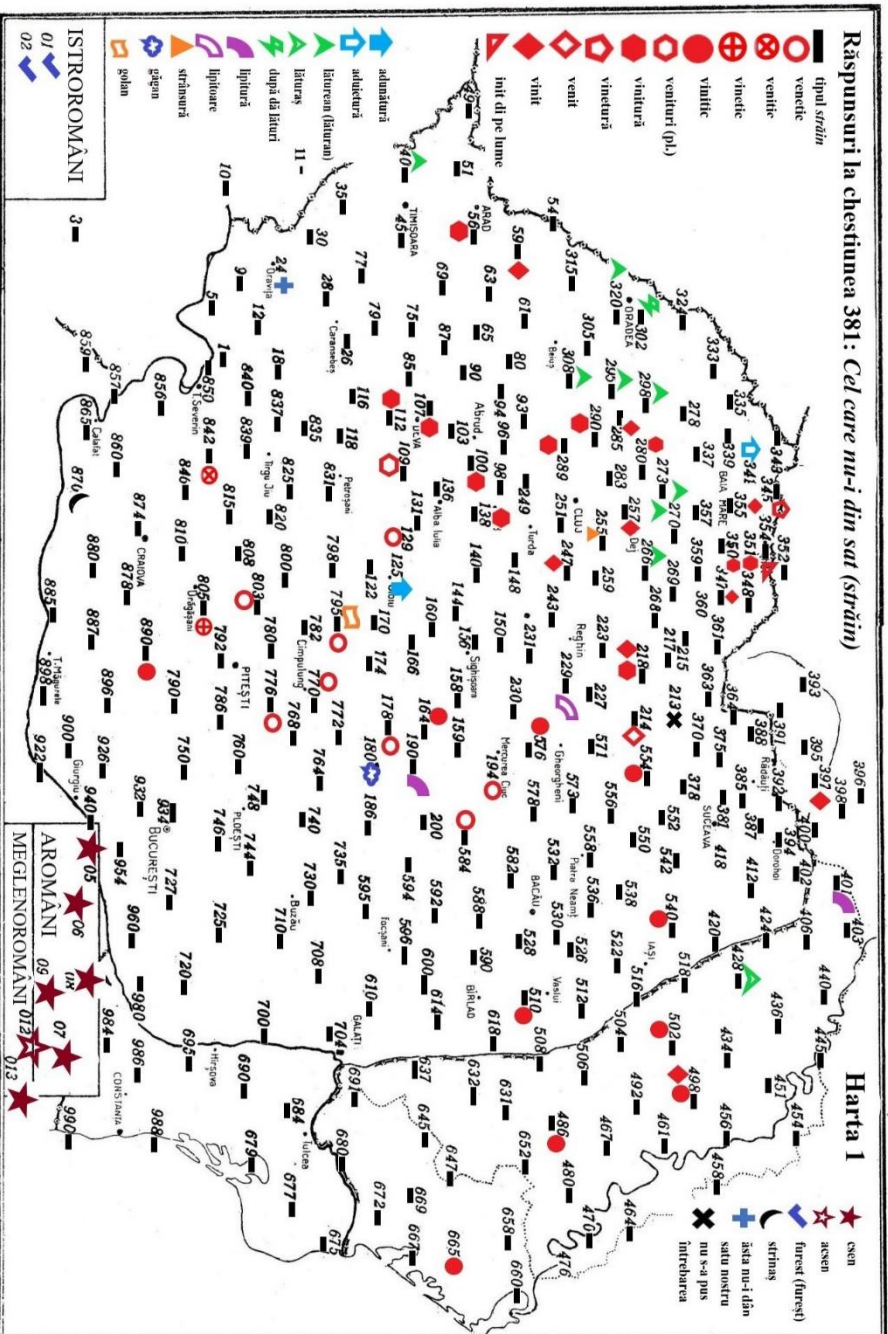
*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române
Calea 13 Septembrie, nr. 13, București 050711
danamihaela.zamfir@gmail.com*

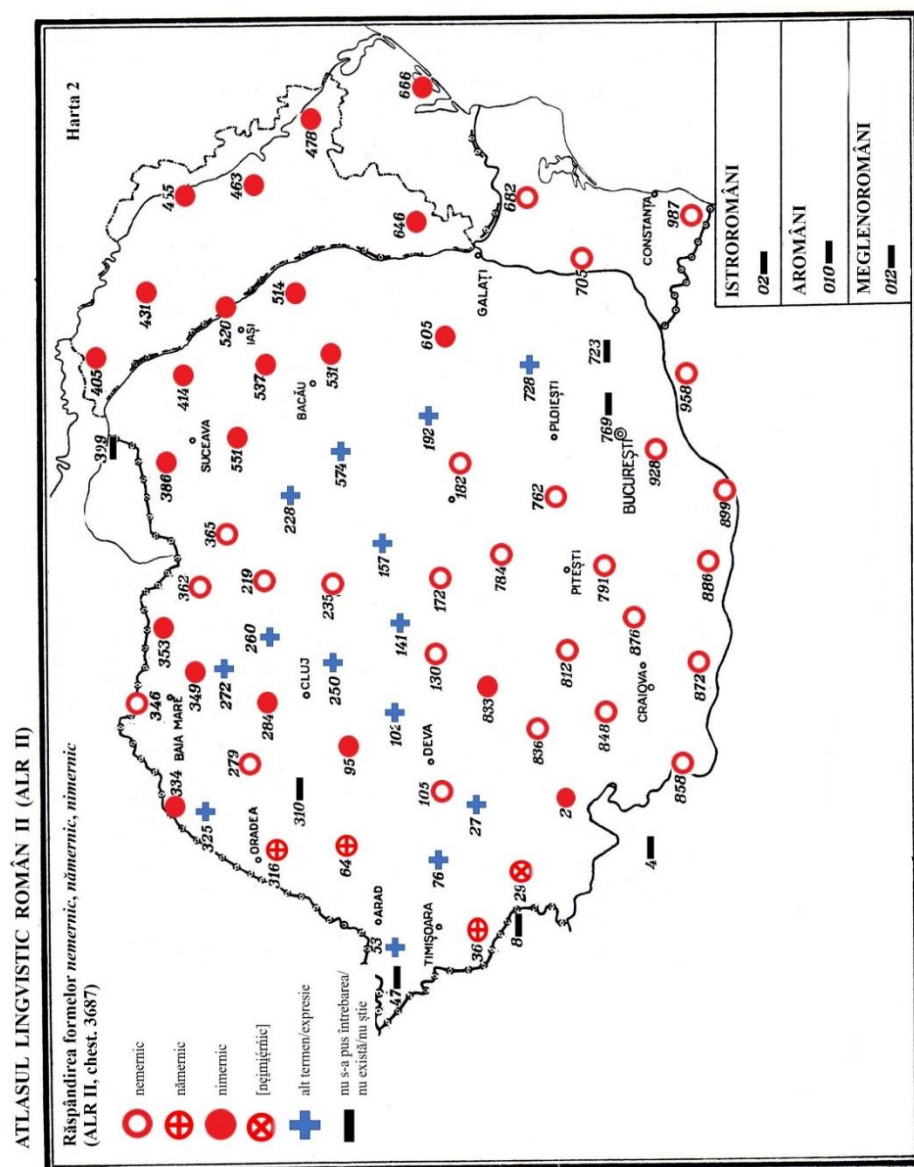
*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”
al Academiei Române
Str. E. Racoviță, nr. 19–21, Cluj-Napoca 400165
veronica.vlasin@acad-cj.ro
gabriela.adam@cad-cj.ro*

pasaj biblic	PO	B. Vulg.	Ps. Bălg.	BB	Ms. 4389	Ms. 45
G XII, 10	venit	să neamernicească		–	–	–
G XXI, 23	om venit	nimernic		pământ 'ulu' tru carele te-ai sălășluit'	pământul în care te- ai prins de lăcaș	pământului întru carele tu te-ai prisleșit
G XXI, 34	om venit	–		sălăș 'lui (perf. s. 3)	lăcui (perf. s. 3)	fu prisleș
G XXVI, 3	om venit	nimernicește (imper. 2)		vef. sălăș 'lui	să lăcuiești	vei fi prisleș
G XXXVII, 1	venit	au nemearnicit		au sălăș 'lui'	lăcuise	au prisleșit
E XII, 45	venitul de laturi și năimnicul	veneticul și năimitul		strein' și năimit'	vineticul și argatul	nemearnic și năimit
E XII, 48	venit de laturi	cineva dintre nimernici		cineva nemear 'nic'	vinetic	nemearnic
E XII, 49	venitului de laturi	moșteanului și venitului carii nemearnicesc		nemear 'necului	nemearnicului	vineticului care va veni
E XX, 10	venitul	veneticul		cel' nimear 'nic'	vineticul	nemearnic
E XXII, 21	venitul de laturi	veneticul		cel' nemear 'nic'	vinetic	nemearnic
	veniți	nimearnic		nemear 'nici	vinetici	nemearnici
E XXIII, 9	venitul	nimearnicului		nemear 'nicul'	vinetic	nemearnic
	veniților	veneticilor		nemear 'nicului	vineticului	nemearnicului

	veniți	nemernici		nemear 'nici		vinetici	nemernici
E XXIII, 12	venitul	veneticul		nemear 'necul		vineticul	cel nemernic
Deut. XVI, 11		venitul și săracul		și cel 'nemear 'nic' și cel 'sărac'		și cel nemernic și cel sărăman	vineticul și strinul
Deut. XXIV sumar		venitului și săracului		–		–	–
Deut. XXIV, 14		venitului		den 'tru nemear 'nici		dentru nemernici	a streinului
Deut. XXIV, 17		judecata veniutului și a săracului		nemear 'necul și suru- manul		nemearnicului și sărămănilui	vineticului și a săracului
Deut. XXIV, 19		venitul și săracul		săracului și nemear 'ni- cul și surumanul		sărcului și ne- mearnicului și sărămănilui	ai săracului și ai vineticului
Deut. XXVI, 11		venitul		nemear 'nicul		nemearnicul	streinului
Deut. XXVI, 12		venitului și săracului		nemear 'nicul și surumanul		nemearnicului și sărămănilui	streinului și săracului
Deut. XXVI, 13		venitului și săracului		nemear 'nicul și surumanul		nemearnicului și sărămănilui	vineticului și săracului
Deut. XXVII, 19		judecata venitului, a săracului		nemear 'nicul și surumanul		giudețul nemearnicului și sărămănilui	judecata vineticului și a săracului
Deut. XXIX, 11		venitul		cel 'nemear 'nec'		cel nemernic	vineticul
Ios. VIII, 35		veniților		nemear 'nicilor'			
Ios. XX, 9		veniților		cel 'nemear 'nic'			
I Paralip. XXII, 2		veniți		nemear 'nici			

I Paralip. XXIX, 15		nimearnici sântem inaintea Ta și veniți		nemear' [ni]ci sân 'tem' nain 'tea Ta și ne- mer 'nicin 'd'		
II Paralip. II, 17		oamenii veniți		oamenii nemear 'nici		
II Paralip. XV, 9		veniți cu ei din Efreim		și pre cei nemear 'nici ce lăcu preună cu el'		
II Paralip. XXX, 25		veniților		și cei nemear 'nici ce au venit ' de la pământ 'tul' lui Israil'		
Tob. I, 7		nimearnicilor și veniților		–		
Iezec. XIV, 7		dintre cei veniți , oricarele va fi nimearnic		și den' nemear 'niciți cei ce neme 'nicesc' Israil'		
ps. XCIII, 6		Pre văduvă și pre nimernic i-au ucis și pre surumani i-au amărât.	Văduva și venitu l' omoră -l-vor'	Văduva și săracul' omoră și pre ne- mear 'nic' uciseră		

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN II (ALR II)

Sensurile lui NEMERNIC (pe baza chestiunii 3687)

